

Megnyitó édesapám, Ujváry Lajos kiállításán Szekszárdon (2016. április 9.)

Nagyon nehéz megszólalnom. Csaknem a lehetetlent kísértettem, amikor Édesapám kiállításának megnyitását elvállaltam. Történésként ugyanis ahhoz szoktam, hogy lehetőleg objektíven igyekezzem a sok-sok igazság közül a nekem leginkább elfogadhatót bemutatni, most pedig olyasmiről kell szólnom, ami a legszemélyesebb – tehát csak elfogultan tudok róla beszélni. Annál is inkább, mivel szellemi fejlődésemet, világképemet nagyrészt Édesapámnak köszönhetem. Bár sokat, olykor hevesen is vitatkoztunk – ez természetes is egy apa–fiú kapcsolatban –, és számos dolgot másként láttam és látok, mint ő, kétségtelen, hogy az értelmiségi léthez szükséges ismereteket és magatartásformákat jórészt tőle tanultam. Mint ahogy az is bizonyos, hogy vele folytatott ifjúkori perlekedéseimről utóbb kiderült, hogy többnyire neki volt igaza. Némi elégtétel persze, hogy tanítványai többsége is így emlékszik rá: nemcsak a szakmai, hanem a szellemi tájékozódás tekintetében is óriási hatást gyakorolt rájuk.

Utólag is hálás vagyok neki, hogy megtanított a művészet szeretetére, s észelve azt, mennyire gyenge – pontosabban inkább a nullához közelítő – a rajzkészségem, nem erőltette, hogy tanuljam a megtanulhatatlant, hiszen úgysem sikerült volna. Titokban talán örült is neki, hogy hozzá hasonló érdeklődésem révén sokkal inkább vonz a történelem és az irodalom, mint a festészet gyakorlata.

Erdély, azon belül is főleg a Székelyföld és a Gyimesek szeretetét, a moldvai csángók sorsa iránti aggodást is tőle örököltem. Ezért is fáj, hogy rendkívül értékes, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Zenetudományi Intézetének átadott gyimesi és moldvai gyűjtését máig sem dolgozta föl a magyar néprajztudomány. Pedig ezt az 1960-as évek első felétől, jó egy évtizeden át – csaknem minden esztendőben négy-öt hónapon keresztül – akkor folytatta, amikor az idén kilencvenesztendő Kallós Zoltánon kívül senki sem tette, a néptáncmozgalom – és nyomában az autentikus népzene egyre erősödő tisztelete – pedig még ismeretlen volt. Ugyanakkor örülök neki, hogy Lakatos Demetertől, az egyetlen igazi moldvai csángó költőtől kapott több mint száz – jórészt az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött – verséből és leveléből jó néhány már közkinccsé vált.

Sokat gondolkodom mostanában arról – aktuálisan éppen a Gulág-émlékév kapcsán –, mi mindenben kellett végigmennie Édesapám nemzedékének, s mind ezt micsoda életerővel, szinte zokszó nélkül tették. Ő ugyan gyakran beszélt csaknem kétéves fogságáról – civilként hurcolták el 1945. január 1-jén hadifogságba, a Donyeck-medencei Sahtiba –, de sohasem siránkozott emiatt. Inkább azt emelte ki, hogy alig vagy semmivel sem volt rosszabb a soruk a helybeli lakosságénál, és nagyon megszerette az orosz embereket. Még akkor is, ha az általuk eltűrt rendszert azonnal meggyűlölte. Persze sokat olvasva erről, és Sára Sándor egykori foglyokkal

folytatott beszélgetéseit mostanában újranezve pontosan tudom, hogy milyen szenvedéseket jelenhetett e kétéves „kiruccanás”.

Az ő esetében is, hiszen hiába volt a rajztudása miatt kiváltságos helyzetben. Bár a fő feladata tisztek megörökítése – többnyire a kezükön lévő több karórával együtt kellett őket papírra vetni vagy, ha éppen volt hozzá megfelelő alapanyag, lefesteni – és állami ünnepségek dekorációinak készítése volt, két súlyos betegség következtében ennek ellenére is kórházba került. A második alkalommal már le is mondtak róla. Ahogy többször fölidézte, az utolsó kívánságát teljesítő hógyészi aszszonyok – ki tudja honnan szerzett – maréknyi babból főzött leveसे mentette meg, és segítette felépülését. S bár hazatérte után – Szőnyi István egyik kedvenc tanítványaként – elvégezhette a Képzőművészeti Főiskolát, közben, mivel a rá jellemző közvetlenséggel és szókimondással szovjetunióbeli tapasztalatairól is mesélt, eltávolították onnan, s csak Szőnyi és másik – rá jóval kisebb hatást gyakorló, de kedvelt – mestere, Pór Bertalan segítségével folytathatta tanulmányait. Azok befejezése után sem volt könnyű elhelyezkednie, hiszen a mindenható Rákosi Mátyás testvére, a Főiskola személyzetise, Bíró Károly elvtárs olyan jellemzést adott róla, melynek alapján nem lehetett volna tanár. A Képző- és Iparművészeti Gimnázium akkor igazgatójának, Z. Gács Györgynek köszönhette, hogy ennek dacára is munkába állhatott: három és fél évtizeden át oktatott a gimnáziumban, amely első, egyben utolsó munkahelye volt.

Az ő generációjában a hasonló életpályák egyáltalán nem voltak kivételesek. Ezért is tűnik sokszor nevetségesnek az a panaszáradat, amellyel napjaink fiatal és idősebb nemzedékei – az én korosztályom is – szakadatlanul ostorozzák szörnyű és sanyarú sorsukat...

Édesapám állandó derűje, életszeretete, nyíltsága, az a kiváló készsége, hogy az egyszerű parasztemberektől kezdve az értelmiségi elit vezetőiig mindenkivel azonnal megtalálta a hangot – az előbbiekkal általában könnyebben, ez segítette néprajzi gyűjtései során is –, minden nehézségen átsegítette. Nem félt senkitől: amit gondolt, ki is mondta. Egyenes ember volt. Kétségtelen, hogy ebből sok problémája adódott, de legalább annyi – ha nem több – haszonnal is járt, hiszen a legtöbben éppen emiatt kedvelték. Nem ismerem olyan kortársát vagy tanítványát, aki igazán haragudott volna rá, szinte mindenki rokonszenvvel közeledett hozzá. Egyik utolsó beszélgetésünkkor, nem sokkal a halála előtt vallotta be, hogy úgy érzi, gyönyörű élete volt, mivel megadatott neki, hogy mindig azt csinálhassa, amit igazán szeret.

Ehhez társult olvasottsága és mély humánműveltsége: az irodalom, a néprajz, a zene, a történelem s persze mindenekelőtt saját szakterülete, a képző- és iparművészet szokatlanul beható, sokakat lenyűgöző ismerete. Kedvenc korszakai a trecentótól a quattrocentóig terjedő évszázadok, az impresszionisták, a XIX. század végének és XX. század elejének megújulást hozó magyar művészete; a képzőművészek közül Michelangelo, Rembrandt, a nagybányaiak és a posztnagybányaiak, nagypapa barátja, Rippl-Rónai és természetesen a mestere, Szőnyi István voltak. De a néha öncélúvá váló avantgárd kivételével a modern irányzatokat is őszintén becsülte: Picassót, Paul Klee-t, Kokoschkát és másokat.

Különösen kisgyermekként gyakran és élvezettel néztem, ahogy fest. A kép – többnyire farostlemez – Wallkyd-festékkel történő alapozása, a tojástempera-alap elkészítése után kezdődhetett is a munka, amely a téma fővázolása után többnyire már lassabban haladt: egy ecsetvonást vagy a spaklival való igazítást követően három-négy lépés hátra. Ekkor következett az eredmény megtekintése – olykor hunyorított szemmel, ecsetjével az arányokat mérve –, majd e folyamat sokszori megismétlése. Általában egyszerre több képen dolgozott, néhány napig vagy hétig – de volt, hogy évekig – pihentetett egy-egy témát, hogy aztán friss szemmel folytassa tovább. Mikor kisgyermekként kórházban voltam, akárcsak a többieket, egy pszichológus engem is kikérdezett, s többek között – csak erre emlékszem – afelől érdeklődött, hogy mit csinál napközben Édesapám. Azt válaszoltam, hogy festeget és a köcsögjeit rendezi; hiszen a szellemi néprajzi kincseken kívül értékes gyűjtése volt a tárgyi néprajz területéről is, s kedves tárgyait tényleg szerette dédelgetni. Festményein is többször megörökítette azokat, hiszen mindegyikhez egy-egy személyes emléke kötődött. Feleletem után persze nem csoda, hogy a tapasztalt lélekbűvár azonnal megállapította rólam, hogy nem vagyok teljesen normális – az ő helyében bizonyára én is ezt tettem volna...

Édesapám szín- és formavilága, fő témái: a Dunakanyar és Nagymaros (Édesanyám egykori otthona); a Gyimesek valamennyi patakja; a Dunántúl, azon belül is főleg Tolna megye, Hőgyész és a hozzá tartozó szőlőhegy, az imádott Csicsó tájai, illetve arcképei, valamint kiváló rajzai, rézmetszetei önmagukért beszélnek. Sokszor emlegette nevetve, hogy közvetlenül a Főiskola elvégzése után milyen mesés összeghez jutott, amikor Scholz Erikkel Pór Bertalan segítője volt az *Urak országából dolgozók hazája* című nagyméretű, négy és fél méter magas és három méter széles – valljuk be: kissé félresikerült, Pór mesterhez sem méltó – mű elkészítésében, amely a magyar nép szeretett és bölcs vezérét ábrázolta a Kossuth-díj átadásakor. Soha többé nem festett ilyesmit... Inkább a hozzá közelállókat, főleg a népi írókat – akik az 1943-as szárszói találkozón szerzett élményei nyomán egész további életére meghatározták a gondolatvilágát –, illetve a neki legkedvesebb tájakat mutatta be.

Általános vélekedés, hogy realizmus, festőiség, biztos szakmai tudás és líraiság jellemzik a képeit. Portréi mögött sohasem láthatunk tájat vagy szobabelsőt, tájképein nagyon ritkán jelennek meg emberek. De többen megfigyelték, hogy arcképeiben mégis kibontja az ábrázolt személyiség szellemi hátterét: a kiállításon egy Tamási Áron- és egy Domokos Pál Péter-portré bizonyítja ezt. Akik ismerték őket, tudják, hogy tényleg ilyenek voltak. De ugyanígy megfestette Tersánszky Józsi Jenőt, Illyés Gyulát, Sinka Istvánt, Remenyik Zsigmondot, Szabó Pált, Féja Gézát és másokat is. Tájképein pedig szinte mindig ott látható az emberi tevékenység valamilyen nyoma, mögöttük is ott rejtőznek tehát az alkotó egyének. Legutóbb Édesapám egyik kiváló tanítványa, a méltán neves festő, Bráda Tibor említette, hogy kezdetben azt hitték: Édesapám gyimesi képei részben Nagy István-utánérzések. Miután azonban Tibor többször járt Gyimesben – ahová jó néhány tanítványa követte Édesapám –, rájött arra, hogy szó sincs erről: az a táj festői szempontból teljesen ugyanaz,

UJVÁRY LAJOS: ÉLETRAJZ, HISTÓRIAI KIEGÉSZÍTÉSEKEL

miként azt Édesapám visszaadta. Nyilván nem véletlen, hogy ezek a képei – mintegy az ott lakók kemény életét is visszatükrözve – általában sokkal sötétebb tónusúak és komorabbak a Dunakanyart vagy a Tolnát, Csicsót ábrázolóknál.

Édesapám festményeit nem kell különösebben magyarázni, de gyönyörködni mindenkor lehet bennük. Márpedig meggyőződésem, hogy az igazi művészet lehetőleg egyszerű eszközökkel, érthetően, mégis elgondolkodtatásra késztetve és örömet okozva kíván hatást elérni.

Kaposvár, a Sárbogárdhoz tartozó Fejér megyei Órpuszta, Veszprém, Hőgyész, Dombóvár, Sahti, Nagymaros, Budapest és egész Erdély, de főleg a Gyimesek voltak Édesapám életének és művészetének meghatározó helyszínei. Közülük is kiemelkedett az imádott Tolna és Csicsó, utolsó alkotói korszakának fő terepe. Sokan és sokszor megállapították, hogy méltatlanul későn, nyolcvanesztendősen kapta meg a Munkácsy-díjat. Mindebben szerepe volt általánosan ismert tulajdonságának: az „ami a szívéen, az a száján” magatartásnak.

Ám nem is az elismerés a lényeg. Művészetével, gyimesi és moldvai néprajzi gyűjtésével anélkül is beírta nevét a 20. századi magyar kultúra történetébe. S az elfogult fiú szerint – bár remélem, nemcsak én gondolom így –, ha nem is a legelső sorban (bár nekem ott), de mindenképpen a legnagyobbak között van a helye.